

Відображення гарантій прав і свобод людини та громадянина у поглядах М. Драгоманова і М. Ковалевського

І. МАГНОВСЬКИЙ

(Національна академія внутрішніх справ України)

Сучасні погляди на гарантії прав і свобод людини та громадянина ґрунтуються на ідеях багатьох відомих представників української політичної думки минулого, серед яких неабияку роль відіграли М. Драгоманов та М. Ковалевський.

М. Драгоманов — видатний український мислитель і громадський діяч, автор понад 2 тис. наукових праць. Сповідуючи ідеї лібералізму, він розробляв концепцію суспільства, заснованого на об'єднанні гармонійно розвинених особистостей. М. Драгоманов вважав, що основу все-світньої цивілізації мають становити лібералізм в його найпослідовнішій формі, федералізм (у державних справах), демократизм (у соціальних справах), раціоналізм (у наукових справах)[1]. Він робив наголос на загальнолюдських цінностях, серед яких віддавав перевагу універсальній всесвітній людській єдності[2].

Класичний ліберальний принцип пріоритету прав людини у конституційно-правових ідеях М. Драгоманова займав провідне місце. Основу теоретичних засад його конституціоналізму становило гармонійне поєднання ідей теорії природного права примату особи над державою та їх законотворчого походження і теорії факторів соціологічно-позитивістського напрямку у правознавстві.

На перше місце М. Драгоманов ставив ідею формування держави на засадах політичної свободи, трактуючи останню як цілісну систему таких визначальних положень, як права людини і громадянина, недоторканність особи, життя, приватного листування, національності (мови); свобода совісті, друку, об'єднань, носіння зброї, вибору житла і занять; право пред'явлення позову до посадових осіб, відомств, чиновників у разі вчинення ними незаконних дій.

© І. Магновський, 2002

Розуміючи значення закріплення вказаних засад у нормах конституції, М. Драгоманов ставив питання про захист цих норм, вбачаючи в цьому неодмінну умову існування та здійснення вказаних прав і свобод людини та громадянина. Він вважав, що зазначений захист має забезпечуватись заборонними заходами матеріального (заборона внесення змін до конституційних норм, що закріплюють права і свободи людини та громадянина, або їх скасування) і процесуального (заборона видання спеціальних приписів щодо умов реалізації усіма громадянами чи їх окремими групами своїх прав і свобод, що у кінцевому підсумку порушують рівність прав та обов'язків громадян) характеру. Така основа конституційного стану, на думку М. Драгоманова, не може бути ліквідована жодним законодавчим актом, за винятком актів, що мають видаватись в умовах запровадження воєнного стану[3].

На окрему увагу заслуговують питання моральності та співвідношення мети і засобів її досягнення. Треба зазначити, що представники західної ліберальної думки не приділяли достатньої уваги методам боротьби за ліберальні цінності, здійснюваної на засадах непорушності їх принципів, недоторканності прав і свобод. Саме М. Драгоманов зробив значний внесок у популяризацію етичних засад політичної діяльності. Його думка про те, що політика вимагає чистих рук, була палко підтримана значною частиною представників ліберального руху[4].

Дослідження поглядів М. Драгоманова дозволяє говорити про те, що його конституційні ідеї збагатили ліберальну спадщину, допомогли її цінностям стати реальними людського життя. Серед цих ідей можна виділити такі: 1) розуміння держави як особливого інтелектуально-політичного феномену, що забезпечує умови

для самовідтворення і самореалізації народу на засадах його культурно-історичної спадщини; 2) формування держави на основі безумовної політичної свободи громадян, яка відтворюється через принцип рівності; 3) закріплення прав і свобод людини та громадянина, визначальних принципів держави й суспільства у нормах конституції; 4) забезпечення захисту конституційних норм, які закріплюють права і свободи людини та громадянина, від внесення до них протиправних змін; 5) ставлення до механізму реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина як до витоку і відображення історичної спадщини народу, його цінностей, традицій, культури та умов життя; 6) розуміння нації (народу) як єдиного носія і охоронця історико-культурної спадщини та усвідомлення потреби в її збереженні та розвитку; 7) формування культури запровадження нових ідей у суспільство і державно-правову діяльність з додержанням принципів недоторканності прав і свобод людини та громадянина і рівності всіх громадян; 8) розуміння пізнання себе і свого минулого як необхідності усвідомлення народом свого теперішнього стану та оволодіння індивідуальною і колективною правозахисною культурою; 9) ставлення до сутності національної самосвідомості як до проблеми колективного існування й організації народу та необхідної умови існування прав і свобод людини і появи можливостей щодо їх гарантування; 10) формування самоврядування суспільства на засадах моделі громадянського суспільства, а саме: така організація влади, за якої інститути самоврядування діють за принципом «громадянин — громада — адміністративна одиниця — держава».

Поширення ліберальних ідей в українській теоретико-правовій думці пов'язане і з таким представником класичного лібералізму, як М.Ковалевський. Він приділяв особливу увагу питанням виникнення держави і права та закономірностям їх розвитку, ставився до держави як до своєрідного каркасу безпеки, засобу запобігання хаосу і захисту тих, хто її створює.

Значне місце у дослідженнях М.Ковалевського посідають питання свободи людини та сфери впливу держави. Прагнучи досягнути зміст цих понять з політи-

ко-правових позицій, він наголошував на необхідності обмеження «деспотії держави», її безконтрольного втручання в життя суспільства, коригування «волі індивіда». З огляду на це М.Ковалевський вважав, що вплив держави має обмежуватись сферою «автономії» людської особистості.

Він проаналізував і піддав гострій критиці сутність «поліцейської держави». М.Ковалевський протиставляв їй державу, яка виступає захисником прав і свобод особи. З розширенням функцій цієї держави вчений пов'язував розширення сфери індивідуальної свободи. Саме держава, яка набуває рис правової, на його думку, може забезпечити гарантування прав і свобод людини. Головну ознаку такої держави М.Ковалевський вбачав у реальності існування свободи громадян.

Він вважав, що у підґрунтя формування стану свободи громадянина має бути покладена умова рівності як безумовного поєднання рівності політичної та особистої.

На відміну від своїх попередників М.Ковалевський аргументував своє бачення свободи. На його погляд, це злиття в єдине ціле політичної свободи і свободи особистого самовизначення. Вчений наголошував на необхідності поєднання цих двох засад і вбачав у цій єдності визначальну ознаку правової держави.

Вважаючи свободу однаковою мірою важливою як для громадянина, так і для держави, М.Ковалевський запропонував форми її забезпечення. Серед цих форм він виділяв такі:

1. Невтручання держави в особисте життя і діяльність людини. Розуміючи наявність у людини і держави взаємних обов'язків, М.Ковалевський зробив акцент на вимозі виконання потреби як засобу виконання обов'язку без порушення права і свобод. Він зазнавав, що, змушуючи людину вчиняти певні дії, необхідні для досягнення цілей держави, остання в усіх інших випадках має надавати їй повну свободу особистого вибору;

2. Самоврядування суспільства, на якому має ґрунтуватися діяльність адміністрації всіх ланок держави. Саме воно є певним гарантом забезпечення прав і свобод людини;

3. Виконання урядом чинних законів. Ця умова впливає зі сприйняття М.Ковалевським тих наслідків для само-

врядування, настання яких можливе у разі формування уряду з панівної більшості. Гарантію недопущення порушення рівності прав і свобод громадян на підставі належності їх певних груп до правлячої більшості чи меншості, що знаходиться в опозиції до неї, вчений вбачав у суворому додержанні урядовою партією законів. Найважливішою умовою досягнення цього, як вважав М. Ковалевський, є визнання за кожним громадянином права оскарження в судах тих дій уряду, які, зачіпаючи інтереси приватної особи, водночас, на її погляд, є явним порушенням законів;

4. Формування судового контролю. Вченого цікавило не те, хто має здійснювати судовий контроль за діяльністю уряду — спеціальні суди чи суди загальної юрисдикції, а те, як цей контроль повинен здійснюватись. М. Ковалевський на-

голошував на необхідності досягнення незалежності суду від адміністрації. На його думку, цьому мали сприяти такі фактори, як незмінюваність суддів і забезпечення гарантування неможливості тиску на правосуддя з боку панівної партії та підтримуваного нею уряду;

5. Нemoжливiсть скасування закріплених у конституції прав і свобод громадян. М. Ковалевський вважав, що гарантія цього може існувати виключно за умови, якщо конституція і наведені в ній публічні права громадян будуть поставлені вище законів[5].

Усе викладене вище дає підстави вважати, що для створення оптимальної системи гарантування прав і свобод людини та громадянина потрібне комплексне використання різних концепцій, підходів, поглядів вчених та форм їх правового забезпечення.

Використана література:

1. Драгоманов М. П. Листи до Івана Франка. — Відень, 1937. — Т. 1. — С. 83.
2. Круглашов А. М. Держава, нація, людина: М. Драгоманов про національний розвиток України // Вісник Академії наук України. — 1992. — № 2. — С. 16.
3. Драгоманов М. Вольный Союз — Вільна спілка // Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української Конституції. — К., 1993. — С. 53.
4. Томенко М. Політичні погляди М. Драгоманова та Д. Донцова в контексті формування сучасної української державності // Слово. — 1991. — № 2. — С. 25.
5. Ковалевський М. Государственное право европейских государств (1883) // История политических и правовых учений / Под ред. Г. Г. Демиденко. — Харьков, 1999. — С. 754—758.

Рекомендовано до друку кафедрою конституційного права Національної академії внутрішніх справ України.

